

Η κρίση της ευρωπαϊκής Αριστεράς*

Ο Ντόναλντ Σασούν είναι υφηγητής Πολιτικής Ιστορίας στο Queen Mary and Westfield College του Πανεπιστημίου του Λονδίνου. Μαθητής του Έρικ Χομπσμπάουμ, έχει δημοσιεύσει πάρα πολλές μελέτες σχετικά με την Ιταλία, το Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα και την Ευρωπαϊκή Αριστερά εν γένει. Το τελευταίο ογκώδες βιβλίο του με τίτλο *Εκατό Χρόνια Σοσιαλισμού* είναι μια ιστορία των εργατικών και αριστερών κομμάτων στην Ευρώπη από το 1889 έως το 1989 και κυκλοφόρησε τον Απρίλιο του 1996 στα αγγλικά. Απ' αυτή τη μελέτη, το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών στην Ελλάδα έχει δημοσιεύσει ένα κεφάλαιο πάνω στη μεταπολίτευση και το ΠΑΣΟΚ. Σε τούτη την αποκλειστική συνέντευξη στο συνεργάτη της Ουτοπίας Βασίλη Φούσκα, ο Άγγλος διανοούμενος μιλάει για το έργο του, την πνευματική του πορεία, τις εξελίξεις στην Ελλάδα, το ΠΑΣΟΚ και την Αριστερά γενικότερα.

Β. Φούσκα: Ντόναλντ, τώρα πια είσαι ένας «φτασμένος» διανοούμενος, εάν μου επιτρέπεις αυτή την έκφραση, και το έργο σου είναι ευρέως γνωστό, πέραν της Μ. Βρετανίας και της Ιταλίας. Νομίζω πως θα ήταν χρήσιμο, για ν' αρχίσουμε, να πούμε κάτι για την προσωπική και ακόμη για την πολιτική σου εξέλιξη. Πώς ήταν η συνεργασία σου με τον Έρικ Χομπσμπάουμ;

Ντ. Σασούν: Το 1969, όταν αποφοίτησα από το University College του Λονδίνου, πήγα στις ΗΠΑ να κάνω μεταπτυχιακές σπουδές παίρνοντας μαζί μου τα βιβλία του Λουί Αλτουσέρ. Παρά το ότι ο Αλτουσέρ συχνά θεωρείτο δογματικός, εμένα μου έδωσε τη δυνατότητα να απαλλαγώ από μια «φονταμενταλιστική» αντίληψη του μαρξισμού. Το διάβασμα του Αλτουσέρ και αργότερα του Γκράμσι μου έδωσε την ιδέα να ασχοληθώ με ένα πολιτικό κόμμα —εν προκειμένω το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ιταλίας (στο εξής: ΚΚΙ)— σαν να ήταν η παραγωγή ενός διανοούμενου που ψάχνει για ασυνέχειες (επιστημολογικές τομές) στη σκέψη αυτού του πολιτικού υποκειμένου, προσπαθώντας ταυτόχρονα να ανακαλύψω την «προβληματική» του. Επέστρεψα στη Βρετανία και άρχισα τη διδακτορική μου διατριβή υπό την επίβλεψη του Χομπσμπάουμ, ο οποίος από την αρχή το έθεσε ξεκάθαρα ότι δεν ήταν «ένας ερασιτέχνης θαυμαστής του Λουί Αλτουσέρ».

* Τα ερωτήματα υποβλήθηκαν στον Ντ. Σασούν γραπτά τον Ιούνιο του 1996 και συζητήθηκαν από κοινού με τον Β. Φούσκα και τη μεταφράστριά. Οι απαντήσεις δόθηκαν το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους και η όλη συνέντευξη επαναξετάστηκε εκ νέου από κοινού.

Η μελέτη του ΚΚΙ ήταν πολύ σημαντική. Μου δίδαξε τη σπουδαιότητα των πολιτικών και οικονομικών περιορισμών (constraints). Μάλιστα, αυτοί οι αντικειμενικοί περιορισμοί στην πολιτική στρατηγική ενός αριστερού κόμματος μου έχουν γίνει εμμονή, αυτό που οι Ιταλοί ονομάζουν *chiodo fisso*. Κάνουμε όνειρα και μετά έχουμε να αντιμετωπίσουμε την πραγματικότητα. Αλλά για να αντιμετωπίσουμε την πραγματικότητα και να την αλλάξουμε χρειαζόμαστε τα όνειρα. Είμαι σίγουρος ότι ένα περιοδικό που λέγεται *Ουτοπία* θα συμφωνούσε με αυτό. Να επαναστατείς εναντίον των περιορισμών είναι ένδειξη ότι είσαι ζωντανός. Ωστόσο, αυτοί οι αντικειμενικοί περιορισμοί δεν είναι απλώς πλάσματα της φαντασίας μας. Είναι αληθινοί. Για να τους αλλάξουμε πρέπει να τους κατανοήσουμε. Αυτός ο αγώνας είναι το πιο ενδιαφέρον πράγμα, ίσως το μόνο πραγματικά ενδιαφέρον ζήτημα. Όλοι οι μεγάλοι στοχαστές, συμπεριλαμβανομένων των νεότερων δασκάλων μας —ο Δαρβίνος, ο Φρόιντ και ο Μαρκς— έγραψαν γι' αυτό. Επειδή ενδιαφέρομαι για την πολιτική, γράφω για τα πολιτικά κόμματα, τα οποία βέβαια δεν μπορούν να κάνουν ό,τι λένε ότι θα πράξουν και ούτε μπορούν να κάνουν ό,τι θέλουν να κάνουν.

Όσον αφορά τώρα τον Έρικ Χομπσμπάουμ, πραγματικά τον θαυμάζω. Είναι ο μεγάλος μας δάσκαλος της συγκριτικής ιστορίας. Προσπαθώ να τον μιμηθώ αλλά πάντα ανεπιτυχώς. Έχοντάς τον ως επιβλέποντα ήταν μεγάλο πλεονέκτημα. Ήθελα κάποιον που εκτιμούσα να διαβάξει ό,τι έγραφα, να το εγκρίνει και να με ενθαρρύνει, αλλά συνάμα κάποιον που πάντα θα μου έλεγε την αλήθεια χωρίς να φοβάται μήπως με δυσαρεστήσει. Ωστόσο, δε χρειάζεται να τον έχεις επιβλέποντα στο διδακτορικό σου για να μάθεις απ' αυτόν. Οι αληθινοί δάσκαλοι διδάσκουν μέσα από το έργο τους. Τα βιβλία του Χομπσμπάουμ μπορούν να διαβαστούν από τον καθένα.

Β. Φούσκας: Μπορούμε να περάσουμε τώρα στην πρώτη μεγάλη σου δουλειά, στη Στρατηγική του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος. Στην ουσία, αυτό είναι ένα βιβλίο για το ΚΚΙ του Τολιάτι. Εδώ υποστηρίζεις ότι, όσον αφορά την πολιτική στρατηγική, υπάρχει μια ουσιαστική συνέχεια ανάμεσα στο ΚΚΙ του Γκράμισι και σ' αυτό του Τολιάτι. Την ίδια αντίληψη μπορεί κανείς να βρει στο έργο του Τζουζέπε Βάκα ή του Λουτσιάνο Γκρουπί, για να αναφέρω μόνο δυο ονόματα. Ωστόσο, μαρξιστές θεωρητικοί, όπως για παράδειγμα ο Πέρι Αντερσον και ο Νίκος Πουλαντζάς, υποστήριξαν ότι, πρώτον, ο Γκράμισι δεν ήταν αρκετά ξεκάθαρος σχετικά με τον ηγεμονικό ρόλο που θα πρέπει να παίξει το προλεταριάτο στην επαναστατική διαδικασία και, δεύτερον, ότι ο τολιάτι εκμεταλλεύτηκε αυτή την ασάφεια του Γκράμισι και έτσι ανέπτυξε μια αναθεωρητική αντίληψη του μαρξισμού, παρόμοια μ' αυτή του μαρξισμού της Δεύτερης Διεθνούς. Τι θα 'λεγες γι' αυτό; Μήπως έχει να κάνει με την απόσταση που υπάρχει ανάμεσα σ' αυτούς που δουλεύουν θεωρητικά και σ' εκείνους που ασχολούνται με συγκεκριμένες ιστορικές πραγματικότητες; Χωρίς περιστροφές: Το χάσμα ανάμεσα στους μαρξιστές θεωρητικούς και στους ιστορικούς είναι αγεφύρωτο;

Ντ. Σασούν: Θα χρειαζόμουν ένα βιβλίο για να απαντήσω την ερώτησή σου κατάλληλα! Το ερώτημα της συνέχειας είναι πραγματικά ένα ιστορικό πρόβλημα, το οποίο απαιτεί μια θεωρητική προσέγγιση (όπως άλλωστε όλα τα ιστορικά προβλήματα). Δεν είναι ένα θεωρητικό πρόβλημα. Αλλά, ειλικρινά, έχω λίγο βαρεθεί αυτή την ερώτηση. Οι πολιτικοί συ-

νέχεια τη θέτουν. Μερικοί τονίζουν τη ρήξη με το παρελθόν και άλλοι τη συνέχεια. Και οι ιστορικοί τούς βοηθούν σ' αυτό. Πάρε, για παράδειγμα, τις ιστοριογραφικές συζητήσεις για τις συνέχειες και ασυνέχειες ανάμεσα στη φασιστική και τη μεταφασιστική Ιταλία. Εάν θέλει κανείς να δείξει τη συνέχεια με το φασιστικό καθεστώς, πρέπει να επιμείνει στο ζήτημα του προσωπικού του κρατικού μηχανισμού ή στο νομικό πλαίσιο. Διαφορετικά, πρέπει να τονίσει το Σύνταγμα ή την Αντίσταση. Επειδή κάθε πολιτικό σύστημα είναι βέβαιο πως θα έχει κάποια κοινά χαρακτηριστικά με το προηγούμενο, αυτό σημαίνει ότι ο κάθε ερευνητής μπορεί να παίξει το παιχνίδι. Για την Ελλάδα θα έβαζα εξετάσεις στους μαθητές στο σχολείο να δείξουν ότι υπάρχει συνέχεια μεταξύ του Βενιζέλου, του Παπανδρέου του πρεσβύτερου και του Παπανδρέου του νεότερου. Όταν τελείωναν, θα έπρεπε να αποδείξουν το αντίθετο.

Το ίδιο συμβαίνει και με την ιστορία του ΚΚΙ. Μερικά στοιχεία είναι καινούργια. Άλλα παλιά. Εξαρτάται από το ποια πιστεύεις ότι είναι τα σπουδαιότερα. Εάν νομίζεις ότι το μοναδικό που ενδιαφέρει είναι αν το Κομμουνιστικό Κόμμα είναι σταλινικό ή όχι είτε εάν είναι κοντά στην πολιτική της ΕΣΣΔ ή όχι, τότε θα καταλήξεις σε διαφορετικά συμπεράσματα απ' αυτούς που ενδιαφέρονται για τη στρατηγική συμμαχιών του.

Μου φαίνεται λοιπόν κάτι περισσότερο από ευνόητο ότι το θέμα της στρατηγικής και των συμμαχιών είναι κεντρικό για ένα κόμμα, ενώ, για παράδειγμα, το ζήτημα της οργάνωσης είναι δευτερεύον, αλλά και συνάμα σχετίζεται μ' αυτά. Έτσι, όταν εξέτασα τη μεταπολεμική στρατηγική του ΚΚΙ υπό την ηγεσία του Τολιάτι, μου φαινόταν ξεκάθαρο ότι αντιστοιχούσε σε μια σχετικά βαθμιαία στρατηγική συμμαχιών που εγκαινίασαν τα λαϊκά μέτωπα της δεκαετίας του '30 και όπου προσπαθούσαν να απομονώσουν τον ταξικό εχθρό, να σταθεροποιήσουν μια ευρεία συμμαχία εναντίον του και έτσι να προωθηθεί η όλη στρατηγική σε στάδια. Αυτή η στρατηγική, φυσικά, δεν οδηγεί αυτόματα σε επικράτηση, διότι ένας από τους συμμάχους σου μπορεί να σου υποκλέψει την ηγεμονία και έτσι να σου στερήσει την τελική νίκη. Ακόμη και έτσι, ωστόσο, αυτός που νικά είναι τουλάχιστον ένας πρώην σύμμαχος και όχι ένας θανάσιμος εχθρός. Καλύτερα ο Ρούσβελτ παρά ο Χίτλερ, ο Ντε Γκολ παρά ο Πεταίν, ο Καραμανλής παρά ο Παπαδόπουλος.

Αλλά με ρώτησες για τη σύγκριση του Γκράμσι με τον Τολιάτι που δεν επιχείρησα ποτέ. Αυτή η σύγκριση καθίσταται περισσότερο περίπλοκη από το γεγονός ότι ο Γκράμσι έγραψε πολιτική φιλοσοφία επειδή δεν είχε άλλη επιλογή: ήταν στη φυλακή. Ο Τολιάτι —που ίσως να του άρεσε να γράψει πολιτική φιλοσοφία— επίσης δεν είχε άλλη επιλογή: έπρεπε να γίνει ο ηγέτης του ΚΚΙ. Επιπλέον, ο τολιάτι ήταν γραμματέας του ΚΚΙ κατά τη διάρκεια αρκετά διαφορετικών πολιτικών συγκυριών από εκείνες του Γκράμσι όταν ήταν στη φυλακή. Πρώτον, ο φασισμός (όπου πέρασε από τρεις διαφορετικές συγκυρίες: πριν το 1929, μετά το 1929 και έπειτα ο πόλεμος), η Αντίσταση, το έργο της ανοικοδόμησης και μετά η χρυσή εποχή του καπιταλισμού. Το κοινό σημείο μεταξύ όλων αυτών των συγκυριών είναι ότι καμιά τους δεν ήταν «επαναστατική» με τη λενινιστική σημασία το όρου, δηλαδή όπως ο όρος έγινε αποδεκτός από το κομμουνιστικό κίνημα. Έτσι και ο Γκράμσι και ο Τολιάτι είχαν να αντιμετωπίσουν το ίδιο ζήτημα: Τι κάνουν οι κομμουνιστές όταν η κομμουνιστική επανάσταση δεν είναι στην ημερήσια διάταξη; Καθώς τα κόμματα της Δεύτερης Διεθνούς αντιμετώπισαν μια παρόμοια μη επαναστατική κατάσταση (τουλάχιστον μέχρι το 1914), δε θα

ήταν λοιπόν παράξενο εάν υπήρχαν κοινά σημεία ανάμεσα σ' αυτά και στην προβληματική των Γκράμισι-Τολιάτι. Περισσότερο βέβαια να πούμε ότι υπάρχουν και διαφορές.

Όσον αφορά τώρα το —πολιτικό και όχι ιστορικό— ζήτημα εάν ο Γκράμισι θα είχε ακολουθήσει μια τολιατική στρατηγική αν ήταν ηγέτης του ΚΚΙ το 1945, τότε... καλά λοιπόν, αν για πολιτικούς λόγους κάποιος θέλει να δείξει ότι ο Γκράμισι θα είχε απαιτήσει εξέγερση και έτσι θα είχε οδηγήσει το ΚΚΙ σε μια ελληνικού τύπου πανωλεθρία, είμαι σίγουρος ότι κάποιος μπορεί να κάνει τέτοιες υποθέσεις. Το κατά πόσον όμως αυτό καλυτερεύει τη γνώση μας κατά μια κεραία, είναι μια άλλη ιστορία.

Η ίδια λογική μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να αναπτυχθεί η θέση ότι ο Τολιάτι ήταν ένας σύγχρονος του Κάουτσκι. Δε νομίζω ότι η απομόνωση του Σοσιαλιστικού Κόμματος της Γερμανίας από τη Δημοκρατία της Βαϊμάρης ήταν κατά κάποιο τρόπο παράλληλη με τη θέση του ΚΚΙ στην Πρώτη Ιταλική Δημοκρατία. Αυτό δεν είναι παράξενο. Πριν το 1914 τα σοσιαλιστικά κόμματα ήταν εκτός του συστήματος, είχαν λίγες επιλογές. Μετά το 1945 όμως πολλά άλλαξαν, οι επιλογές διευρύνθηκαν και το ΚΚΙ επέλεξε να είναι τόσο «εντός» του συστήματος, όσο του επέτρεπαν οι αντικειμενικοί περιορισμοί του Ψυχρού Πολέμου.

Επιπλέον με ρώτησες για το χάσμα μεταξύ των μαρξιστών θεωρητικών και των ιστορικών. Το μόνο που μπορώ να πω είναι ότι οι ιστορικοί χρειάζονται τη θεωρία. Τους παρέχει προτάσεις, ιδέες, υποδείξεις. Μετά βέβαια οι ίδιοι θα πρέπει να εξετάζουν, να πειραματίζονται. Αλλά εάν θέλουν να είναι ιστορικοί, πρέπει να πιστεύουν ότι είναι δυνατό να γνωρίσουν το παρελθόν. Αυτή είναι η θεωρητική τους πρόταση. Φυσικά μερικοί ιστορικοί πιστεύουν ότι όλη η θεωρία είναι σπατάλη χρόνου και γίνονται είτε απλά και μόνο χρονικογράφοι ή υιοθετούν ασυνείδητα κάποια θεωρία χωρίς να το ξέρουν. Άλλοι πάλι πιστεύουν ότι ολόκληρη η ιστορία είναι ιδεολογία, τίποτα άλλο από ένα κατασκευάσμα ή ένας απλός μύθος. Εδώ φυσικά το χάσμα είναι αγεφύρωτο.

Β. Φούσας: *Μια τελική ερώτηση όσον αφορά την πρώτη σου δουλειά. Το βιβλίο σου εμφανίστηκε μετά την αποτυχία του «ιστορικού συμβιβασμού» στην Ιταλία και μετά τη διατύπωση της στρατηγικής της alternativa democratica του Μπερλίνγκουερ¹. Αυτή η γραμμή μου φαίνεται ότι για πρώτη φορά στη μεταπολεμική ιστορία της Ιταλίας αποπειράθηκε να απαγκιστρωθεί από την αντίληψη του θεωρούσε τη Χριστιανική Δημοκρατία ως προνομιακό συνομιλητή. Δε νομίζεις ότι αυτές οι εξελίξεις αντιφάσκουν τόσο με την αντίληψή σου περί «συνέχειας» όσο και με μια υπερεκτίμηση της στρατηγικής του «ιστορικού συμβιβασμού», που κάποιος μπορεί να βρει στο βιβλίο σου;*

Ντ. Σασούν: Στη δεκαετία του '70 πίστευα ότι ο «ιστορικός συμβιβασμός» ήταν η μοναδική έγκυρη στρατηγική για το ΚΚΙ. Το ίδιο πίστευα ακόμη και όταν η στρατηγική άλλαξε και οι υποστηρικτές του «ιστορικού συμβιβασμού» εξαφανίστηκαν όπως το χιόνι την άνοιξη. Τώρα έχω την ικανοποίηση να δω ότι ο διάδοχος του ΚΚΙ, το ΔΚΑ² ακολουθεί μια συμμαχία με το διάδοχο της Χριστιανικής Δημοκρατίας, το ΙΛΚ³, το οποίο έχει διορίσει τον Ρομάνο Πρόντι, έναν προοδευτικό καθολικό, ως το μελλοντικό πρωθυπουργό μιας πιθανής κυβέρνησης της κεντροαριστεράς. Εάν αυτό δεν είναι μια μορφή δικαίωσης της γραμμής του «ιστορικού συμβιβασμού», τότε εγώ δεν ξέρω να σου πω τι είναι! Το θέμα είναι ότι αυτοί που μπορούν να διευθύνουν το καπιταλιστικό σύστημα για το συμφέρον όλων (και επομέ-

νως όχι μόνο για το συμφέρον των καπιταλιστών) είναι αυτοί που αντιπροσωπεύουν τον αντικαπιταλισμό των υποτελών τάξεων και που είναι ικανοί να διοχετεύσουν αυτόν τον «αντικαπιταλισμό» στη ρύθμιση του ίδιου του καπιταλισμού. Στην Ευρώπη δύο μόνο δυνάμεις ήταν ικανές να το καταφέρουν αυτό: οι σοσιαλιστές (συμπεριλαμβανομένων των κομμουνιστών, των σοδιαλδημοκρατών κ.λπ.) και η παράδοση του «κοινωνικού χριστιανισμού». Για να το πετύχουν και οι δύο έπρεπε να απαλλαγούν από τον πρωτόγονο αντικαπιταλισμό τους. Οι μεν χριστιανοί (και οι καθολικοί) έπρεπε να εγκαταλείψουν την ουτοπία της επιστροφής στον αντικαπιταλισμό, οι δε σοσιαλιστές έπρεπε να εγκαταλείψουν την ουτοπία της μετάβασης σε μια κοινωνία χωρίς αγορές. Τώρα, σε συγκεκριμένες χώρες, μπορεί και στην Ευρωπαϊκή Ένωση, μια συμμαχία μεταξύ αυτών των δύο δυνάμεων ίσως να είναι δυνατή, αλλά δε σημαίνει καθόλου ότι θα είναι και επιτυχής.

Β. Φούσας: Ο Γκράμσι κάποτε έγραψε ότι το να γράφεις την ιστορία ενός πολιτικού κόμματος σημαίνει να γράφεις τη γενική ιστορία μιας χώρας από μια ιδιαίτερη οπτική γωνία. Πέντε χρόνια μετά το βιβλίο σου για το ΚΚΙ εμφανίστηκε το βιβλίο σου για τη μεταπολεμική Ιταλία. Ισχύει η γκραμσσιανή πρόταση στη δική σου περίπτωση;

Ντ. Σασούν: Κατάλαβα τη μεγάλη σημασία αυτής της διατύπωσης μόλις στο τέλος του εκτεταμένου βιβλίου μου για την ιστορία της Αριστεράς στη Δυτική Ευρώπη από το τέλος του 19ου αιώνα (*Εκατό Χρόνια Σοσιαλισμού*). Μου ήταν αδύνατο να γράψω την ιστορία της Αριστεράς χωρίς να γράψω την ιστορία της Ευρώπης. Αυτοί που γράφουν για τα πολιτικά κόμματα από «μέσα απ' αυτά τα κόμματα» χάνουν το πιο σπουδαίο μέρος της υπόθεσης, δηλαδή την υπόθεση του «κελιού» μέσα στο οποίο η ιστορία ενός κόμματος εκτυλίσσεται. Το κελί αυτό είναι το κοινωνικο-οικονομικό σύστημα και το ιδεολογικό πεδίο μέσα στα οποία τα κόμματα λειτουργούν. Το βιβλίο μου *Η Στρατηγική του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος* ήταν η ιστορία ενός κόμματος που μάθαινε να αναπτύσσεται και να αγωνίζεται μέσα σε μια αναπτυσσόμενη καπιταλιστική χώρα υπό την αμερικανική γεωπολιτική σφαίρα επιρροής. Το εγχειρίδιό μου για το ιταλικό πολιτικό σύστημα, *Η σύγχρονη Ιταλία*, αρχίζει με την οικονομική ιστορία της Ιταλίας από το 1945, στη συνέχεια περιγράφει την ιταλική κοινωνία, τις τάξεις, τις ομάδες, τους οργανισμούς της κοινωνίας των ιδιωτών, όπως τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, τα συνδικάτα, και έπειτα περνάει στο θεσμικό σύστημα (κυβέρνηση, εκλογές, κοινοβούλιο κ.λπ.). Τελικά, όταν όλα τα παραπάνω έχουν ειπωθεί, μόνο τότε, στο τέλος του βιβλίου, θα ασχοληθώ με τα πολιτικά κόμματα (και μάλιστα σε μια χώρα που είναι κλασική η περίπτωση της *partitocrazia*!). Μ' αυτόν τον τρόπο ήθελα να δείξω ότι τούτα τα κόμματα δεν ήταν «ελεύθερα», να αποκαλύψω το βάρος που έπρεπε να κουβαλήσουν, την κοινωνία που έπρεπε να διοικήσουν. Έθεσα το πεδίο —δηλαδή το κοινωνικό και το πολιτικό σύστημα, καθώς και τη νοοτροπία του λαού— πριν από τους πρωταγωνιστές, γιατί σ' αυτή την περίπτωση είναι το πεδίο που διαμορφώνει τους πρωταγωνιστές και όχι το αντίστροφο. Διαφορετικά, πώς θα καταφέρεις να εξηγήσεις ότι ο ιταλικός καπιταλισμός αναπτύχθηκε και η Ιταλία έγινε μια σύγχρονη καπιταλιστική χώρα υπό την αδιάκοπη κυριαρχία (μέχρι το 1992) ενός κόμματος καθολικού και αγροτικού που ήταν, αν μη τι άλλο, δεσμευμένο στην παράδοση, και με μια πιστή αντιπολίτευση, ένα κομμουνιστικό κόμμα που ήθελε να ανατρέψει τον καπιταλισμό;

Β. Φούσκας: Η Ιταλία τώρα πια έχει αλλάξει εντελώς. Τα πολιτικά κόμματα άλλαξαν ονόματα και ταυτότητα, νέα κοινωνικά κινήματα εμφανίστηκαν, ο εκλογικός νόμος της απλής αναλογικής έχει καταργηθεί με τη συναίνεση του μετασχηματισμένου ΚΚΙ, του ΔΚΑ, και λίγο πολύ μετά το θέατρο σκανδάλων της Tangentopoli λίγοι πια θα υποστήριζαν ότι η Πρώτη Ιταλική Δημοκρατία υπάρχει ακόμη. Για όλους αυτούς τους λόγους ο εκδότης σου σου ζήτησε να επαναθεωρήσεις το βιβλίο σου. Ακόμη έχεις γράψει και ένα άρθρο για την Tangentopoli. Εδώ θα ήθελα να ρωτήσω κάτι που έχει ιδιαίτερη βαρύτητα. Ποιοι νομίζεις ότι ήταν οι πραγματικοί λόγοι που οδήγησαν στην κατάρρευση της Πρώτης Ιταλικής Δημοκρατίας;

Ντ. Σασούν: Η άμεση αιτία του τέλους της Πρώτης Δημοκρατίας ήταν η Tangentopoli και η Λίγκα του Βορρά. Ο Μπόσι και ο Ντι Πιέτρο έδωσαν τέλος στο καθεστώς που είχαν ιδρύσει ο Αντρεότι, ο Φανφάνι και ο Μόρο. Πολλοί βέβαια αυτό αρνούνται να το αναγνωρίσουν. Νομίζουν ότι είναι σκάνδαλο. Πώς κατάφεραν, ένας μάλλον κοινός και άσχετος λαϊκιστής πολιτικός (ο Ουμπέρτο Μπόσι) και ένας ταπεινός και μεσαίας τάξης αγροτικο-καθολικής καταγωγής, κατώτερος δικαστής (ο Ντι Πιέτρο) να κάνουν ό,τι ο Τολιάτι και ο Μπερλίνγκουερ δεν πέτυχαν να κάνουν! Ωστόσο, αυτό είναι μόνο η μια πλευρά της ιστορίας. Το πραγματικό πρόβλημα είναι η αναγνώριση των συνθηκών που έκαναν δυνατή τη δράση του Μπόσι και του Ντι Πιέτρο. Από την αυξανόμενη αντίφαση ανάμεσα στην πολιτική των δημόσιων δαπανών των ΧΔ-ΣΚΙ και το αίτημα των εξαγωγικών τομέων της ιταλικής βιομηχανίας έως τα όρια που έθετε η Συνθήκη του Μάαστριχτ, όπως το ζήτημα του πληθωρισμού και του διογκούμενου δημόσιου τομέα, ο κατάλογος είναι μακρύς. Όλα τούτα ήταν ενάντια στις ευρωπαϊκές τάσεις. Οι δημοσιονομικές πολιτικές των κυβερνήσεων αύξησαν το βάρος της φορολογίας πάνω στα αυτοαπασχολούμενα στρώματα και τους μικρούς επιχειρηματίες. Αυτά τα στρώματα, ωστόσο, ήταν τα πραγματικά στηρίγματα της ΧΔ, που τώρα πια στρέφονταν στην υποστήριξη του λαϊκού κινήματος του Σένι⁴ ενάντια στην *partitocrazia* και την αναλογική εκπροσώπηση. Ακόμη και η αδυναμία του ΔΚΑ εκείνη τη συγκυρία αποδόθηκε στην ανικανότητα της ΧΔ να εκβιάσει το εκλογικό σώμα ότι δήθεν δεν υπήρχε εναλλακτική λύση. Ένας άλλος λόγος για την κατάρρευση ήταν το τέλος του Ψυχρού Πολέμου που έκανε την ύπαρξη της Χριστιανικής Δημοκρατίας πολύ λιγότερο αναγκαία σε διεθνές επίπεδο. Θα μπορούσα να συνεχίσω, αλλά νομίζω ότι έχω αποδείξει τον ισχυρισμό μου: Για να κατανοήσουμε το τέλος της Πρώτης Ιταλικής Δημοκρατίας είναι απαραίτητο να αναπλάσουμε τη συγκυρία που κατέστησε ικανούς τους Μπόσι και Ντι Πιέτρο να αναδυθούν ως οι προφανείς νεκροθάφτες των Αντρεότι και Φανφάνι.

Β. Φούσκας: Νομίζω ότι έφτασε η στιγμή να μιλήσουμε για το μετασχηματισμό του ΚΚΙ και της συνέπειές του. Αναμφίβολα ο μετασχηματισμός αυτός είχε υπαγορευτεί από τη διεθνοποίηση του κεφαλαίου και την κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού». Για την ώρα ας αφήσουμε κατά μέρος αυτό το δεύτερο ζήτημα. Σ' ό,τι αφορά τη διεθνοποίηση, δε νομίζεις ότι εδώ βρίσκεται η υποταγή του ΚΚΙ στο νεοφιλευθερισμό, εφόσον δεν μπορούσε να βρεθεί μια συνεκτική σοσιαλιστική οικονομική πρόταση μπροστά στη νεοφιλεύθερη επίθεση;

Ντ. Σασούν: Η μόνη συνεκτική σοσιαλιστική πρόταση στη μετα-κείνσσιανη εποχή είναι η προσπάθεια να οικοδομηθεί ένα σύστημα υπερεθνικής ρύθμισης του κεφαλαίου. Σ' ό,τι αφο-

ρά την Ευρώπη, το μόνο πεδίο που αυτό μπορεί να αποπειραθεί είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση. Αυτή ούτε επινοήθηκε ούτε αναπτύχθηκε από την Αριστερά και τούτο βέβαια δεν είναι κάτι καινούργιο. Η Αριστερά πάντα είχε να παλέψει μέσα σε θεσμούς που δε δημιούργησε. Αυτό είναι λοιπόν το μειονέκτημα του να μην είσαι ηγεμονική δύναμη. Μια εποχή έχει τελειώσει: η εποχή των εθνικά καθορισμένων μορφών κοινωνικής ρύθμισης. Μια άλλη αρχίζει. Φυσικά, η Αριστερά δεν ξέρει τι να κάνει σ' αυτή τη νέα εποχή. Αυτό βέβαια είναι το κύριο χαρακτηριστικό μιας καινούργιας εποχής! Αλλά ένα πράγμα η Αριστερά κι η πλειονότητά της θα πρέπει να γνωρίζουν: να μην επιχειρήσουν να επαναλάβουν το παρελθόν.

Β. Φούσκας: Κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού του 1989, η ελληνική Αριστερά, τόσο η ορθόδοξη όσο και η ευρωκομμουνιστική της πτέρυγα, επιχείρησαν ένα είδους «ελληνικού τύπου ιστορικού συμβιβασμού» με τη Νέα Δημοκρατία. Το ΠΑΣΟΚ, το οποίο αναμφίβολα διαφέρει από την κλασική σοσιαλδημοκρατία του Βορρά —μπορώ να σε διαβεβαιώσω γι' αυτό— ήταν σε υποχώρηση, εφόσον ήταν μπλεγμένο σε μια σειρά από οικονομικά σκάνδαλα. Σήμερα βρίσκεται πάλι στην εξουσία, ενώ η Αριστερά έχει μόνο ένα ποσοστό λιγότερο από 10% των ψήφων. Είναι η κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού», είναι η γενική «ψευδής μήτρα» (*false matrix*) της στρατηγικής των συμβιβασμών, είναι η ικανότητα του ΠΑΣΟΚ να συσσωματώνει τις μάξες γύρω από τα αόριστα πολιτικά του προγράμματα, είναι η στρατηγική ανικανότητα της Αριστεράς ή είναι η ιδιαίτερη συγκυρία στα Βαλκάνια που, σε τελική ανάλυση, αποστέρησαν την ελληνική κομμουνιστική Αριστερά από έναν πιο αποφασιστικό ρόλο στην ελληνική πολιτική μετά το 1989;

Ντ. Σααούν: Νομίζω ότι η ελληνική κομμουνιστική Αριστερά θα έπρεπε να αποδεχτεί το 1989 την πρόταση του Παπανδρέου για αλλαγή του εκλογικού νόμου. Αυτό θα της επέτρεπε να ασκήσει σοβαρές πιέσεις στο ΠΑΣΟΚ από τα αριστερά. Σε μια προοπτική κρίσης, αυτό θα σήμαινε ότι μπορούσε να θέσει σοβαρά υποψηφιότητα για πολιτική ηγεμονία. Κοίτα πώς έχουν σήμερα τα πράγματα μετά το θάνατο του Παπανδρέου, την κρίση στο ΚΚΕ και την πολιτική ανυπαρξία, σχεδόν, του Συνασπισμού. Η κομμουνιστική Αριστερά χρειάζεται βαθιά ανανέωση γιατί ο καπιταλισμός άλλαξε. Σ' ό,τι αφορά το ΠΑΣΟΚ, η εκλογή του Σημίτη ως προέδρου ίσως οδηγήσει σε μια πολιτική σταθερότητα —σχετική βεβαίως—, αλλά είναι ζήτημα κατά πόσον οι οικονομικές πολιτικές του ΠΑΣΟΚ συνολικά μπορούν να απεργλωτιστούν από την εφαρμογή μιας νεοφιλελεύθερης πολιτικής. Υπάρχουν άλλες εφικτές λύσεις; Να που πρέπει να απαντήσει η Αριστερά. Συνολικά, και για να πάω πίσω στην Αριστερά της συγκυρίας 1989-90, λοιπόν, αυτή η Αριστερά έσφαλε. Η «κάθαρση» δεν αποτελούσε ικανή και αναγκαία συνθήκη για μια συνεργασία με τη Δεξιά. Από δω ξεκινούν τα προβλήματα της για την ανανέωση της πολιτικής της στρατηγικής μετά το «αξέχαστο» 1989.

Β. Φούσκας: Για να περάσουμε στο πρόσφατο βιβλίο σου. Πώς σου ήρθε η ιδέα; Και για να προχωρήσω, ισχυρίζεσαι ότι η ιστορία της οργανωμένης δυτικής ευρωπαϊκής Αριστεράς ιστορικά είναι μια ιστορία από νίκες και ήττες αλλά επίσης και μια ιστορία σταδιακής κρίσης της Αριστεράς. Πού το αποδίδεις; Η κρίση των οργανωμένων μορφών του εργατικού κινήματος είναι μια ιδεολογική κρίση ή όχι;

Ντ. Σααούν: Σκέφτηκα ότι θα μπορούσα να γράψω ένα σύντομο βιβλίο για την κρίση

της Αριστεράς. Μετά άρχισα να δουλεύω πάνω στις αιτίες της κρίσης, μετά στις αιτίες των αιτιών και πριν καλά καλά το καταλάβω βρέθηκα να γράφω ιστορία ενιακοσίων και πλέον σελίδων για την Αριστερά στη Δυτική Ευρώπη. Η αρχή γίνεται (συμφωνώ με τον Άλτουσερ, το σημείο εκκίνησης είναι το σπουδαιότερο πράγμα) στις 14 Ιουλίου 1889, όταν τα κόμματα που θα αποτελέσουν αργότερα στη Δεύτερη Διεθνή συναντιούνται στο Παρίσι. Βρέθηκαν εκεί για να εορτάσουν τη Γαλλική Επανάσταση που γι' αυτούς ήταν μια ημιτελής επανάσταση. Παράλληλα, την ίδια περίοδο, το κεφάλαιο γιόρταζε τη Μεγάλη Επανάσταση: η *Exposition Universelle* και ο πύργος του *Eiffel* γιόρταζαν τα πραγματικά αποτελέσματα του 1789, τον καπιταλισμό. Από τη γέννησή του, ο σοσιαλισμός ήταν η σκιά του καπιταλισμού. Γεννημένο μέσα στα διάκενα των αναπτυσσόμενων βιομηχανικών κοινωνιών της Δυτικής Ευρώπης, το ανερχόμενο σοσιαλιστικό κίνημα είχε ως μακροπρόθεσμο στόχο του την καταστροφή του καπιταλισμού και την ίδρυση μιας κοινωνίας όπου η παραγωγή θα υπόκειται στον έλεγχο των παραγωγών και δε θα αφηνόταν στο έλεος των αυθόρμητων αποφάσεων εκατομμυρίων καταναλωτών και στους υπολογισμούς χιλιάδων καπιταλιστών. Στο μεταξύ, οι σοσιαλιστές πίστευαν πως πολλά θα μπορούσαν να γίνουν. Οι μεταρρυθμίσεις που προτάθηκαν από τη Δεύτερη Διεθνή υπόσχονταν να κάνουν τη ζωή της εργατικής τάξης υπό τον καπιταλισμό υποφερτή και αξιοπρεπή και να δώσουν τη δυνατότητα στους εργάτες να οργανώνονται ελεύθερα και ανεξάρτητα. Αλλά όσο πιο πολύ επιτυχία είχαν οι σοσιαλιστές, τόσο πιο πολύ εξαρτημένο έβρισκαν τον εαυτό τους από την ευημερία του καπιταλισμού. Αν και ονειρεύτηκαν την τελική του κρίση, σταδιακά αντιλήφθηκαν πόσο επικίνδυνο μπορούσε να γίνει ένα ετοιμοθάνατο κοινωνικό σύστημα.

Ο καπιταλισμός με τη σειρά του βρισκόταν σε εξάρτηση από τους κοινωνικούς και πολιτικούς θεσμούς του κράτους. Συνεπώς, οι σοσιαλιστές δεν είχαν άλλη επιλογή παρά να οργανωθούν ανάλογα, δηλαδή σε εθνικά κόμματα. Έτσι, αν και είχαν δημιουργήσει ένα διεθνή οργανισμό, οι σοσιαλιστές από την αρχή ήταν περιορισμένοι στο πολιτικό πλαίσιο του συμβατικά μα παραπλανητικά ονομαζόμενου έθνους-κράτους: παραπλανητικά, διότι καμιά εδαφική επικράτεια δεν μπορεί επακριβώς να εμπερικλείει μόνο και όλα τα μέλη του έθνους, όπως και αν αυτό ορίζεται.

Φυσικά ο καπιταλισμός άλλαξε σημαντικά κατά τη διάρκεια των τελευταίων εκατό χρόνων. Στις ΗΠΑ, χωρίς να δεχτεί καμιά πρόκληση από το σοσιαλισμό, υποβοηθούμενος από δύο παγκόσμιες συγκρούσεις που εξασθένησαν τους Ευρωπαίους αντιπάλους τους, έγινε ο ακρογωνιαίος λίθος του διεθνούς οικονομικού συστήματος. Τα στοιχεία περιορισμού και ρύθμισης τα οποία ήταν σε νηπιακή ηλικία κατά το δέκατο ένατο αιώνα (δασμοί, εργοστασιακή νομοθεσία και νόμοι για κοινοπραξιακές εταιρίες) είχαν εξαπλωθεί σημαντικά.

Από τη Δυτική Ευρώπη ο σοσιαλισμός ακολούθησε τον καπιταλισμό σε όλα τα μήκη και τα πλάτη του κόσμου και έγινε πηγή έμπνευσης γι' αυτούς που αγωνίζονταν εναντίον της εκμετάλλευσης, των διακρίσεων, της τυραννίας και της αδικίας (συμπεριλαμβανομένων και της ασυνήθιστης τυραννίας και αδικίας που ασκούνταν υπό το όνομα του σοσιαλισμού). Ακόμη θα πρέπει κανείς να γνωρίζει ότι η ιδέα του σοσιαλισμού δε γεννήθηκε μεταξύ των πιο άθλιων της γης. Γεννήθηκε στη Δυτική Ευρώπη, σε βιομηχανοποιημένες κοινωνίες ή σε κοινωνίες που βρίσκονταν στα πρόθυρα της βιομηχανοποίησης. Γεννήθηκε μεταξύ ειδικευμένων εργατών και όχι του λούμπεν προλεταριάτου. Γεννήθηκε μέσα στον καπιτα-

λισμό, μέσα στον πλούτο που παρήγαγαν οι ίδιοι οι εργάτες. Ωστόσο, αν και ο σοσιαλισμός ουσιαστικά ήταν συνδεδεμένος με τη βιομηχανική εργατική τάξη, έλκυσε όλους εκείνους που ήθελαν να αλλάξουν τον κόσμο και που αρνήθηκαν να δεχτούν τη δυστυχία ως τη μοιραία θέση της ανθρώπινης ύπαρξης. Αυτή η ηθική επίκληση ήταν ο πιο δυνατός ισχυρισμός. Σ' αυτό το επίπεδο ο φιλελευθερισμός, στην πιο ατομιστική του μορφή, απογυμνωμένος από το κοινωνικό του περιεχόμενο, δεν είχε ποτέ να κάνει με το σοσιαλισμό, ενώ ο εθνικισμός, για παράδειγμα, αν και ουσιαστικά μένει προσκολλημένος στο παρελθόν, θα ήταν δυνατό να εμπνεύσει αυτούς που αναζητούσαν μια φυγή προς το μέλλον.

το αν ο σοσιαλισμός είναι στις ωδίνες του θανάτου ή αιωρείται στο κατώφλι μιας εποχής ανανέωσης δεν είναι ερώτημα που οι ιστορικοί μπορούν να απαντήσουν. το βιβλίο μου δεν είναι ούτε μια παρατεταμένη νεκρολογία ούτε μια αισιόδοξη έκθεση για να παρηγορήσει τους εναπομείναντες υποστηρικτές του σοσιαλισμού. Είναι μια συγκριτική ιστορία σοσιαλιστικών κομμάτων μέσα στη συνάφεια των αντικειμενικών περιορισμών που αντιμετωπίζουν: η καπιταλιστική ανάπτυξη, το έθνος-κράτος, το διεθνές σύστημα, οι κυρίαρχες ιδεολογίες, το παρελθόν. Απέφυγα να χρησιμοποιήσω οποιοδήποτε ορισμό για το σοσιαλισμό για να μην έχω να κρίνω ποια κόμματα αξίζουν να ονομάζονται σοσιαλιστικά. Οι ιστορικοί που δεν επιθυμούν να είναι κριτές δεν έχουν άλλα περιθώρια παρά να χρησιμοποιήσουν τους ορισμούς που δίνουν τα ίδια τα κόμματα για τους εαυτούς τους.

Β. Φούσκας: *Πρόσφατα, ο νέος ηγέτης του Εργατικού Κόμματος της Βρετανίας, ο Τόνι Μπλερ, κατάφερε να εξαλείψει από το καταστατικό του κόμματος το περίφημο άρθρο 4 που αναφέρεται στη δέσμευση του κόμματος στις κρατικοποιήσεις και επιπρόσθετα προωθεί μια γενική στρατηγική για τη μείωση του βάρους των συνδικάτων μέσα στο κόμμα. Νομίζεις ότι αυτό είναι το τέλος του Βρετανικού Εργατισμού;*

Ντ. Σασούν: Η εξαίρεση του άρθρου 4 θα ήταν πιο θετική εάν συνοδευόταν από μια συζήτηση για το ποιοι είναι οι σκοποί και οι αξίες του κόμματος. Έτσι όπως είναι, δε νομίζω ότι το Εργατικό Κόμμα είναι σε θέση να εκφράσει αξίες και στόχους ανάλογους της μετασοσιαλιστικής εποχής. Τουλάχιστον ο Μπλερ έχει ξεκαθαρίσει το έδαφος από ένα μπερδεμένο στοιχείο: το άρθρο 4 δεν ήταν ένας πραγματικός στόχος αλλά μια ιερή αγελάδα. Και υπάρχουν φορές που οι ιερές αγελάδες πρέπει να σφάζονται. Η αρνητική πλευρά τώρα της εξαίρεσης είναι ότι αυτή έγινε για «κλασικά» εργατικούς λόγους: βραχυπρόθεσμα αυτό σημαίνει να περιορίσεις οτιδήποτε μειώνει τις πιθανότητες να κερδίσεις τις επόμενες εκλογές. Η τιμή που πληρώνεις γι' αυτό είναι ότι κανείς πια δεν ξέρει τι θα κάνουν οι Εργατικοί που δεν έκαναν οι συντηρητικοί.

Β. Φούσκας: *Στην Ευρώπη γενικά ανθίζουν ακροδεξιά λαϊκιστικά κινήματα και διάφοροι εθνικισμοί. Έχει αυτό κάτι να κάνει με τη γενική απο-ριζοσπαστικοποίηση της σοσιαλδημοκρατίας, δηλαδή τη μετατόπιση των πολιτικών της αξόνων προς το νεοφιλελευθερισμό;*

Ντ. Σασούν: Είναι αναπόφευκτο ότι η οικοδόμηση της Ευρώπης θα οδηγήσει στην αναζωπύρωση διάφορων μορφών εθνικισμού. Η ίδρυση νέων κανόνων παιχνιδιού πάντα επιφέρει ένταση —ο Γκράμσι μίλησε για «παθολογικά συμπτώματα». Κάθε επιτυχής συνταγματική τάξη βασίζεται στην ισορροπία.

Μια νέα τάξη υποχρεώνει τον καθένα ή να εξασφαλίσει ένα ευνοϊκό πλαίσιο ή, στην αντίθετη περίπτωση, να προσπαθήσει να αποσπαστεί. Αυτό που προκαλεί λαϊκισμούς και εθνικισμούς δεν είναι η μετριοφροσύνη της σοσιαλδημοκρατίας, αλλά ο φόβος ότι θα μείνεις απέξω από το νέο πολιτικό πλαίσιο. Οι Σέρβοι θα μπορούσαν να συμβιώσουν με τους γείτονές τους Κροάτες (και το αντίστροφο) μέσα στο πλαίσιο του γιουγκοσλαβικού κράτους. Αφού αυτό καταστράφηκε, δεν υπήρχε εναλλακτική λύση από το να ξαναχαραχτούν τα σύνορα και να καταφύγουν σε εθνοτικές πολιτικές.

Η αποτυχία της Αριστεράς βρίσκεται στη μέχρι τώρα ανικανότητά της να οργανωθεί σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Το γεγονός αυτό άφησε ένα κενό που ο εθνικισμός εκμεταλλεύτηκε. Θα τολμούσα να πω ότι η εθνικιστική πολιτική του Παπανδρέου το 1993, τον βοήθησε πάρα πολύ ώστε να ξαναπάρει την εξουσία.

Β. Φούσκας: Είναι γενικώς αποδεκτό ότι η Συνθήκη του Μάαστριχτ δίνει λίγη προσοχή, αν όχι καθόλου, στις πολιτικές πρόνοιες. Είναι δυνατή η οικοδόμηση ενός νεο-κορπορατιστικού μοντέλου σε ευρωπαϊκό επίπεδο; Με ποια συνδικάτα, με ποιο κράτος, με ποια επιχειρηματική τάξη; Ποια είναι τα πραγματικά αποτελέσματα της διεθνοποίησης για την ευρωπαϊκή Αριστερά;

Ντ. Σασούν: Δε νομίζω ότι ένα νεο-κορπορατιστικό μοντέλο θα μπορούσε να οικοδομηθεί σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Δεν είμαστε πια στη δεκαετία του '70. Η κρίση των συνδικάτων θα συνεχιστεί για πολύ ακόμη. Είναι απίθανο να δούμε πραγματικά ευρωπαϊκά συνδικάτα. Δε θα πρέπει να συγχέουμε τις αυξανόμενες ενδείξεις ευρωπαϊκής συνεργασίας μεταξύ κάποιων συνδικάτων με την έναρξη ενός πανευρωπαϊκού συνδικαλισμού. Η επιχειρησιακή τάξη είναι περισσότερο από ποτέ διασπασμένη και έτσι θα παραμείνει. Η διεθνοποίηση διαιρεί και συνάμα ενώνει. Το καθήκον της Αριστεράς είναι να κατασκευάσει νέους κανόνες συνύπαρξης και νέους μη αγοραίους μηχανισμούς (εκ των οποίων ένας είναι το κράτος πρόνοιας) που θα επιτρέψουν την αγορά να αναπτυχθεί (την ανάγκη που οι φιλελεύθεροι οπαδοί του Χάγκεν δεν καταλαβαίνουν).

Β. Φούσκας: Στον επίλογο του βιβλίου σου διακρίνεις τρία κύρια μοντέλα καπιταλισμού: το ευρωπαϊκό, το ιαπωνικό και το αμερικανικό. Επίσης υπονοείς ότι εάν το αμερικανικό μοντέλο θριαμβεύσει σε παγκόσμια κλίμακα, τότε η ανθρωπότητα θα οδηγηθεί σε μια νέα βαρβαρότητα. Θα ήθελες λίγο να σχολιάσεις αυτό το σημείο;

Ντ. Σασούν: Ανάλογα με το σημείο εκκίνησης που κάποιος έχει, μπορεί να διακρίνει διαφορετικούς τύπους καπιταλισμού. Εγώ εξετάζω τον καπιταλισμό σε σχέση με το ζήτημα των αντικειμενικών περιορισμών. Κατά προσέγγιση, μπορούμε να πούμε ότι ο καπιταλισμός μπορεί να περιοριστεί από «προ-καπιταλιστικές» μορφές —όπως από την παράδοση, συμπεριλαμβανομένης και της κατασκευασμένης παράδοσης— και από μετα-καπιταλιστικές μορφές —δηλαδή «μετα-καπιταλιστικά» σχέδια—, όπως από το σοσιαλισμό. Σ' αυτό το θεωρητικό πλαίσιο διέκρινα τρία είδη καπιταλισμού: τον ιαπωνικό, όπου η καπιταλιστική ανάπτυξη έχει επιτευχθεί από μια εξαιρετικά δυναμική παραδοσιακή κοινωνία που στερείται από οποιοδήποτε σοσιαλιστικό κίνημα με κάποια σπουδαιότητα. Τον αμερικανικό, που στερείται τόσο φεουδαρχικών υπολειμμάτων όσο και σοσιαλιστικού κινήματος,

και τον ευρωπαϊκό, όπου και η παράδοση και ο σοσιαλισμός παίζουν ενεργό ρόλο. Έτσι, από τα τρία παραπάνω μοντέλα, το αμερικανικό είναι αυτό που προσεγγίζει περισσότερο την χαγιεκιανή έκδοση του καπιταλισμού που δε συναντά καμιά αντίσταση. Αυτή η διάκριση βέβαια είναι θεωρητική. Κανένας καπιταλισμός —ούτε ακόμη ο αμερικανικός— δεν είναι «καθαρός».

Ποιο από τα τρία μοντέλα είναι το πιο επιτυχές είναι ένα ζήτημα συνεχούς διαμάχης. Στη δεκαετία του '50 και του '60 η πλειοψηφία των σχολιαστών θα είχαν επιλέξει το αμερικανικό. Στη δεκαετία του '80 και του '90 η σχετική επιτυχία της Ιαπωνίας και οι αναπτυξιακές της δυνατότητες φόβησαν τους εμπειρογνώμονες της Ευρώπης και της Αμερικής. Ο ευρωπαϊκός καπιταλισμός είναι ένα μοντέλο που κανείς δεν ακολουθεί (αν και ο σοσιαλδημοκρατικός μετασχηματισμός των πρώην κομμουνιστικών κομμάτων της Ανατολικής και Κεντρικής Ευρώπης διαρκώς μας υπενθυμίζει ότι αυτό μπορεί να μην ισχύει στο μέλλον). Οι περιορισμοί που επιβλήθηκαν στη δυτικο-ευρωπαϊκή ανάπτυξη από τα εκατό χρόνια του σοσιαλισμού θεωρούνται από τους συντηρητικούς ως η βασική αιτία για την έλλειψη ανταγωνιστικότητας και τα υψηλά ποσοστά ανεργίας. Εάν ο ευρωπαϊκός καπιταλισμός θα ήταν πιο «επιτυχής» χωρίς τα σοσιαλιστικά κόμματα είναι ένα θέμα που οι ιστορικοί δεν μπορούν να απαντήσουν, ιδιαίτερα αν δεν είναι ξεκάθαρο τι συνεπάγεται ο όρος «επιτυχία»: πλήρης εργασία, περισσότερη παραγωγή αγαθών, καλύτερο περιβάλλον; Υψηλότερη παραγωγικότητα; Πιο γρήγορη ανάπτυξη; Πιο υγιής πληθυσμός; Περισσότερη ισότητα; Αυτή η απαρίθμηση είναι επαρκής ένδειξη του ότι ο ορισμός της επιτυχίας αφορά το χώρο των αξιολογικών κρίσεων και όχι της στατιστικής. Αλλά ακόμη και η απλή αξιολογική κρίση μάς παρέχει έγκυρα κριτήρια για σύγκριση. Οι σχετικιστές έχουν δίκιο να προειδοποιούν τους συγκριτιστές: τι είναι «καλό» στη Ζιμπάμπουε μπορεί να μη θεωρείται «καλό» στη Λισαβόνα ή στην Κοπεγχάγη. Ωστόσο, οι πολιτισμικές διαφορές μεταξύ των βασικών κέντρων της καπιταλιστικής ανάπτυξης δεν είναι τόσο σπουδαίες ώστε να εμποδίζουν τη χρησιμοποίηση ελάχιστων εννοιών για το τι είναι καλό για την κοινωνία. Υψηλή νηπιακή θνησιμότητα, υψηλά επίπεδα εγκληματικότητας, πλατιά διαδεδομένη αμάθεια, τοξικομανία, αστική αθλιότητα, έλλειψη ευκαιριών, κοινωνική αποσύνθεση και διάλυση του θεσμού της οικογένειας θεωρούνται κοινωνικά κακά στο Τόκιο, στη Νέα Υόρκη και στο Παρίσι (και επίσης στο Κέιπ Τάουν, στο Ρίο ντε Τζανέιρο και στο Κάιρο). Μ' αυτούς τους δείκτες, η ζωή στη Νέα Υόρκη είναι χειρότερη από την Ιαπωνία ή τη Δυτική Ευρώπη. Ο σχετικά ανεξέλεγκτος καπιταλισμός που χαρακτηρίζει τις Ηνωμένες Πολιτείες είχε συνοδευτεί από κοινωνικά προβλήματα μιας έντασης ανάμοσσης για τη Δυτική Ευρώπη και που σχεδόν δεν παρατηρούμε στην Ιαπωνία.

Β. Φούσας: Γνωρίζω ότι οι ιστορικοί δεν κάνουν προβλέψεις, αλλά αυτό είναι ένα από τα προνόμια της Οντοπίας. Λοιπόν, ποιο είναι το μέλλον της Αριστεράς;

Ντ. Σασούν: Εάν το κριτήριο είναι η εκλογική επιτυχία, τότε οι προβλέψεις είναι ποικίλες. Η Αριστερά πρέπει να κερδίσει τις επόμενες εκλογές στη Μεγάλη Βρετανία, θα πρέπει να δείξει ότι έχει, τουλάχιστον, ένα φιλεργατικό προσανατολισμό στην Ιταλία, όπου συγκυβερνά για πρώτη φορά ένα κεντρώο σχήμα, και ίσως να επιστρέψει στην εξουσία στη Γερμανία. Εάν βέβαια το κριτήριο είναι το κατά πόσο θα καταφέρει η Αριστερά να αναπτύ-

Ξει ένα νέο ηγεμονικό σχέδιο για τον επόμενο αιώνα, δυστυχώς θα μπορούσα να είμαι μόνο απαισιόδοξος. Ειλικρινά εύχομαι να είμαι τελείως λάθος.

Απόδοση στην ελληνική: Βασιλική αγκαθίδου

Σημειώσεις

1. Ο Μπερλίνγκουερ, με αφορμή το σεισμό στην Ιρπίνια το 1980, εγκαταλείπει τη στρατηγική του «ιστορικού συμβιβασμού» και προτείνει αυτή της *alternativa democratica*. Η βασική διαφορά ανάμεσα στις δύο πολιτικές γραμμές ήταν ότι η *alternativa democratica* σηματοδοτούσε την οριστική και αμετάκλητη ρήξη με το κόμμα της Χριστιανικής Δημοκρατίας και το σύστημα εξουσίας της (σημ. του μφτ.).

2. Το Δημοκρατικό Κόμμα της Αριστεράς (ΔΚΑ) ιδρύθηκε το Φεβρουάριο του 1991, ως αποτέλεσμα της διάλυσης του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος (σημ. του μφρ.).

3. Το Ιταλικό Λαϊκό Κόμμα ιδρύθηκε το 1993 ως αποτέλεσμα της κρίσης που ξέσπασε μέσα στην Χριστιανική Δημοκρατία μετά τα σκάνδαλα της *tangentopoli* («η πόλη της δωροδοκίας», έτσι ονομάστηκε το Μιλάνο, η πρώτη πόλη που ξέσπασαν τα σκάνδαλα το Φεβρουάριο του 1992, αλλά τελικά ο όρος κατέληξε να καλύπτει όλο τον κόσμο των δημόσιων και πολιτικών προσώπων που ήταν εμπλεγμένοι στα σκάνδαλα — σημ. του μφρ.).

4. Ο Μάριο Σένι, γερουσιαστής της ΧΔ, παρουσιάστηκε αυτή τη συγκυρία ως ο βασικός υποστηρικτής του κινήματος του δημοψηφίσματος, υπέρ της κατάργησης της απλής αναλογικής, το ΔΚΑ του Α. Οκέτο υποστήριξε ένθερμα αυτή την πρωτοβουλία (σημ. του μφρ.).

Φυγή, σινιζή, 1972